

ОКРЕМІ НОРМАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПЕРЕШКОДИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

SOME REGULATORY AND PROCEDURAL OBSTACLES OF EFFECTIVENESS OF CIVIL PROCEEDINGS

Корсєд С.О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного, господарського та кримінального права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Стаття присвячена аналізу впливу дії окремих процесуальних інститутів на забезпечення ефективності цивільного судочинства в аспекті реалізації громадянами права на судовий захист, доступність правосуддя та розумний строк розгляду справи. Такими, що перешкоджають належному виконанню завдань цивільного судочинства та знижують його ефективність, визнано норми про відмову у відкритті провадження у справі з мотивів невідомості, пасивний характер діяльності суду в процесі доказування, неможливість перегляду по суті рішень третейських судів. Обґрунтовується доцільність запровадження механізму: передачі справи за підвідомчістю на розгляд суду іншої юрисдикції; витребування судом з власної ініціативи доказів, які є очевидними та необхідними для розгляду і вирішення конкретної категорії цивільних справ; перегляду в компетентному державному суді по суті цивільно-правового спору, який було попередньо вирішено третейським судом.

Ключові слова: правосуддя, цивільний процес, цивільні справи, завдання цивільного судочинства, ефективність, процесуальні перешкоди.

Статья посвящена анализу влияния действия отдельных процессуальных институтов на обеспечение эффективности гражданского судопроизводства в аспекте реализации гражданами права на судебную защиту, доступность правосудия и разумный срок рассмотрения дела. Препятствующими надлежащему выполнению задач гражданского судопроизводства и снижающими его эффективность признаны нормы об отказе в открытии производства по делу по мотивам неподведомственности, пассивном характере деятельности суда в процессе доказывания, невозможности просмотра по сути решений третейских судов. Обосновывается целесообразность внедрения механизма: передачи дела по подведомственности на рассмотрение суда другой юрисдикции; истребования судом по собственной инициативе доказательств, являющихся очевидными и необходимыми для рассмотрения и разрешения конкретной категории гражданских дел; просмотра в компетентном государственном суде по сути гражданско-правового спора, предварительно разрешенного третейским судом.

Ключевые слова: правосудие, гражданский процесс, гражданские дела, задачи гражданского судопроизводства, эффективность, процессуальные препятствия.

This article analyzes the impact of the individual judicial institutions to ensure effective civil justice system in terms of providing exercise their right to judicial protection, access to justice and a reasonable time of the hearing. Those that prevent the proper performance of the tasks of civil procedure and reduce its efficiency, recognized rules on refusal to initiate proceedings on the grounds not within the jurisdiction of passive nature of the court process of proving impossibility view on the merits of decisions of tribunals. The expediency introducing a mechanism for the transfer of the case to the jurisdiction of the court of another jurisdiction requesting the court of its own motion evidence is obvious and necessary to address and resolve specific categories of civil cases, viewing the competent national court essentially civil disputes, which were previously decided by the arbitral tribunal.

Key words: justice, civil procedure, civil cases, the task of civil justice, efficiency, procedural obstacles.

Постановка проблеми. Цивільне судочинство як діяльність суду та інших учасників процесу, спрямоване на виконання певного завдання, яким згідно із статтею 1 ЦПК є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Реалізація зазначеного завдання відбувається у певній, визначеній законом процесуальній формі, тобто в порядку встановленого ЦПК регламенту, від якості якого й залежить ефективність виконання цивільного судочинства. Проте аналіз положень ЦПК, з урахуванням судової практики, потреб суб'єктів правовідносин в оперативному судовому захисті та справедливому (правильному) вирішенні цивільно-правових спорів, дає підстави стверджувати про наявність в ЦПК процесуальних норм, які є перешкодою для належного

виконання завдань цивільного судочинства, таким чином знижуючи його ефективність. Ми приєднуємось до думки академіка В.В. Комарова, який вважає, що сучасні вимоги до розвитку процесуального законодавства ґрунтуються на тому, що рівень правової захищеності особи, інших суб'єктів права залежить від ефективності судочинства [1, с. 4]. У зв'язку з цим справедливо зауважує академік О.Д. Крупчан, що досі актуальним залишається питання підвищення ефективності цивільного судочинства та забезпечення своєчасності вирішення цивільних справ за рахунок внутрішніх резервів судової системи в межах існуючого порядку судочинства, а також удосконалення такого порядку [2, с. 6].

Стан дослідження. Зазначені питання пов'язані, передусім, із цивільною процесуальною формою в цілому, спрямовані на забезпечення ефективності цивільного судочинства та розглядалися в своїх роботах

такими вченими-процесуалістами, як С.С. Бичкова, В.І. Бобрик, С.В. Васильєв, М.А. Вікут, К.В. Гусаров, С.Ф. Демченко, В.В. Комаров, В.А. Кройтор, О.Д. Крупчан, Д.Д. Луспеник, Т.Г. Морщакова, І.Л. Петрухин, І.В. Решетнікова, В.І. Тертишніков, Г.П. Тимченко, О.І. Угриновська, С.Я. Фурса, А.В. Цихоцький, М.С. Шакарян, П.І. Шевчук, М.Й. Штефан, В.В. Ярков та ін. Проте науковці і судді звертали увагу переважно на недосконалість окремих процесуальних інститутів нового ЦПК 2004 р., але не проводили аналізу негативного впливу дії окремих процесуальних інститутів на забезпечення ефективності цивільного судочинства в цілому в аспекті забезпечення реалізації громадянами права на судовий захист, доступність правосуддя та розумний строк розгляду справи. У зв'язку з цим дослідження окремих нормативно-процесуальних перешкод ефективності цивільного судочинства і ставить за мету наша стаття.

Виклад основного матеріалу. Як впливає із змісту статті 1 ЦПК, завдання цивільного судочинства пов'язане з двома головними чинниками: своєчасність розгляду і правильність вирішення цивільної справи.

З чинником своєчасності пов'язане питання доступності правосуддя, зумовлене розмежуванням судових юрисдикцій, коли суд може відмовити у відкритті провадження в цивільній справі або з часом закрити цивільну справу з мотивів непідвідомчості спору цивільному суду, що змушує заінтересовану особу (позивача) повторно звертатися за захистом до суду іншої юрисдикції в межах єдиної судової системи держави. Проте, як свідчить судова практика, відмова у відкритті провадження (закриття провадження) в цивільній справі з мотивів непідвідомчості ще не є стовідсотковою гарантією відкриття провадження у справі в суді іншої юрисдикції, що призводить до ухвалення судами різних юрисдикцій взаємовиключних рішень з питань підвідомчості, чим змушують громадян витрачати свій час та кошти для «пошуку» потрібної судової юрисдикції.

Варто зауважити, що у сучасній доктрині цивільного процесу доступність судового захисту у широкому розумінні пов'язується з рядом обставин, найважливішими з яких, в межах нашого дослідження, слід визнати: можливість безперешкодно звернутися до суду за судовим захистом порушеного або оспорюваного права, охоронюваного законом інтересу (гарантоване право на звернення до суду в чітко зрозумілому законом порядку); простота і зрозумілість процедури порушення і розгляду справи [3, с. 235].

Так, відомо, що адміністративні, господарські та цивільні суди входять до єдиної системи судів загальної юрисдикції держави, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають в державі, а їх утворення і діяльність пов'язані з їхньою спеціалізацією, зумовленою спірними правовідносинами, процесуальне забезпечення діяльності яких здійснюється різними процесуальними кодексами (КАС, ЦПК, ГПК).

Разом з тим ми вважаємо, що існування в межах єдиної судової системи держави судів різних юрис-

дикцій не знімає з держави обов'язку забезпечити своїм громадянам гарантоване Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод право на судовий захист, складовою якого є право на доступ до правосуддя. А відтак, «правильне» визначення юрисдикції (підвідомчості) є обов'язком держави, а не громадян, які звертаються до держави в особі судових органів за судовим захистом своїх порушених чи оспорюваних прав.

Враховуючи, що завдання цивільного судочинства зводиться до оперативного вирішення спорів, а відмова у відкритті провадження в цивільній справі або його закриття не сприяють доступності правосуддя та реалізації громадянами гарантованого їм Конвенцією права на судовий захист, існує об'єктивна потреба у зміні процесуального регулювання інституту підвідомчості в цивільному судочинстві, передбачивши обов'язок суду передавати справу (в цілому або в частині позовних вимог) за підвідомчістю на розгляд суду іншої юрисдикції, виключивши спори про підвідомчість, а також скасувати таку підставу для відмови у відкритті провадження та закриття провадження у справі, як непідвідомчість. В світлі цієї пропозиції також варто встановити процесуальну заборону на скасування вищими судами рішень з мотивів непідвідомчості, якщо справу по суті вирішено правильно (скасування рішення з направленням справи на новий розгляд до суду «правильної» юрисдикції має бути можливим лише у випадку неправильного вирішення справи по суті).

Із чинниками своєчасності та правильності судового розгляду пов'язана концентрація в руках суду доказового матеріалу та правильне визначення відповідачів та третіх осіб, участь в справі яких зумовлена спірними правовідносинами.

Так, статті 213, 214, 215 ЦПК покладають на суд обов'язок під час ухвалення рішення вирішити такі питання: чи мали місце обставини, якими обґрунтовувалися вимоги і заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; чи є інші фактичні дані (пропущення строку позовної давності тощо), які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин; яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин; чи слід позов задовольнити або в позові відмовити. При цьому в мотивувальній частині рішення суд має зазначити: встановлені судом обставини і визначені відповідно до них правовідносини; мотиви, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, бере до уваги або відхиляє докази, застосовує зазначені в рішенні нормативно-правові акти; чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду, а якщо були, то ким; назви, статті, її частини, абзацу, пункту, підпункту закону, на підставі якого вирішено справу, а також процесуального закону, яким суд керувався.

Тобто ЦПК зобов'язує суд вирішити справу законно і обґрунтовано. Для цього суд попередньо

зобов'язаний, зокрема, визначити: 1) обставини, які мають значення для справи, та факти, що підлягають встановленню і покладені в основу вимог і заперечень; 2) характер спірних правовідносин і зміст правової вимоги; матеріальний закон, який регулює спірні правовідносини; вирішити питання про склад осіб, які братимуть участь у справі; 3) визначити коло доказів відповідно до характеру спірних правовідносин; 4) роз'яснити, якій із сторін слід довести певні обставини (п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду»).

І якщо при виконанні перших завдань процесуальних перешкод не виникає, то із вжиттям заходів щодо подання доказів існує процесуальна перешкода у вигляді змагальної моделі цивільного судочинства, згідно з якою суд зберігає пасивні повноваження в процесі доказування, виконуючи роль арбітра, і лише сприяє сторонам у витребуванні доказів за їх клопотанням, коли в них в цьому є труднощі.

З огляду на положення статей 213, 214, 215 ЦПК, а також місця і призначення суду в правовій державі, не зовсім зрозумілою виглядає така заборона у з'ясуванні всіх обставин справи та витребуванні доказів з власної ініціативи поряд із покладенням на суд обов'язку ухвалення законного та обгрунтованого рішення, що неможливо без однозначного з'ясування всіх обставин, що входять в предмет доказування.

Критичної оцінки потребує й обов'язок суду при підготовці справи з'ясувати коло фактів, що входять в предмет доказування та роз'яснювати, яка зі сторін повинна довести ті чи інші обставини, оскільки сторони не володіють юридичними знаннями і не можуть правильно визначити належність доказів та допустимість засобів доказування.

З огляду на зазначене, для уникнення затягування розгляду справи та забезпечення її правильного вирішення пропонується обмежити дію принципу змагальності, знявши заборону на з'ясування обставин справи та витребування від сторін та організації доказів (в межах предмету доказування), без яких неможливо однозначно встановити наявність або відсутності фактів, передбачених гіпотезою матеріально-правової норми, яка регулює спірні матеріальні правовідносини сторін та підлягає застосуванню судом при вирішенні спору, дозволивши суду при підготовці справи до судового розгляду витребувати докази від сторін та організацій з власної ініціативи, які є очевидними та необхідними для розгляду і вирішення конкретної категорії цивільних справ (наприклад, витребувати від нотаріуса, БТІ та реєстраційної служби відомості про власника та правочини щодо спірного нерухомого майна).

Із чинником своєчасності захисту порушеного цивільного права, в поєднанні з доступністю правосуддя, також пов'язане право сторін на звернення до третейського суду та наявність в ЦПК процесуальної

підстави для відмови у відкритті (закритті) провадження в цивільній справі, якщо є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував його рішення і розгляд справи в тому ж третейському суді виявився неможливим.

Вважаємо, що третейське судочинство не може бути безумовною альтернативою цивільному судочинству та повинно діяти як додаткова гарантія захисту порушеного права, якщо обидві сторони уклали відповідну угоду і на час звернення однієї зі сторін до третейського суду інша не заперечує проти третейського вирішення справи.

Так, на сьогодні рішення третейського суду в цивільно-правовому спорі виключає можливість пред'явлення в державний суд тождного позову та оскарження цього рішення по суті. Тобто фактично сторони своєю третейською угодою обмежують юрисдикцію державного суду щодо розгляду їхніх правовідносин по суті і, таким чином, обмежують дію Конвенції в частині їхнього права на судовий захист компетентним судом, якщо з часом одна зі сторін вирішить звернутися за захистом до державного суду, а інша сторона наполягатиме на третейському розгляді (якщо третейську угоду не буде визнано недійсною).

Крім того, відмова цивільного суду у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду чи визнання третейської угоди недійсною або ж скасування рішення третейського суду є підставою для повторного звернення заінтересованої особи (позивача) за захистом свого порушеного права, але вже до компетентного державного суду із тождними позовними вимогами. Цим необгрунтовано затягується остаточне усунення правового конфлікту та захист порушеного права, у зв'язку з чим недотримується зобов'язання держави перед своїми громадянами забезпечити ефективне поновлення в правах впродовж розумного строку.

Тому ми вважаємо, що третейський розгляд має бути лише альтернативною (позасудовою) формою захисту порушеного права (поряд із такими формами захисту, як вчинення виконавчого напису нотаріуса, попереднє вирішення трудового спору комісією з трудових спорів та попереднє вирішення сімейного питання органом опіки та піклування) та передбачати можливість перегляду (нового вирішення) в державному суді по суті спору, який було попередньо вирішено третейським судом.

Висновки. Таким чином, вищевикладені аргументи свідчать про наявність в ЦПК процесуальних норм та інститутів, дія яких ускладнює реалізацію завдань цивільного судочинства та негативним чином позначається на реалізації громадянами гарантованого їм права на судовий захист, чим знижується ефективність правосуддя в цивільних справах, а у громадян виникає почуття недовіри до судової системи, підривається авторитет держави, яка по-

кликана захищати їх права. Цивільне судочинство в соціальній, правовій державі, якою є Україна, має своїм призначенням забезпечити громадянам такий судовий розгляд із застосуванням активних повноважень суду в процесі доказування та з'ясування всіх обставин справи, щоб порушені права отримали судовий захист незалежно від процесуальної активності (пасивності) громадян – учасників

справи, лише за наявності однієї умови – бажання людини отримати судовий захист в спірних правовідносинах. А судовий розгляд цивільної справи має завершуватися остаточним розв'язанням цивільно-правового спору та виключати необхідність пред'явлення на підставі ухваленого судового рішення нових «тотожних» або ж «похідних» позовів між тими самими сторонами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проблемы науки гражданского процессуального права / В.В. Комаров, В.А. Бигун, В.В. Баранкова ; Под ред. проф. В.В. Комарова. – Харьков : Право, 2002. – 440 с.
2. Проблеми оптимізації цивільного процесу в Україні : монографія / Берестова І.Е., Бичкова С.С., Бобрик В.І. та ін., за ред. академіка НАПрН України О.Д. Крупчана. – К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. – 180 с.
3. Короед С.О. Доступність правосуддя в цивільних справах як засіб забезпечення його ефективності / С.О. Короед // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 59. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. – С. 231–236.